

EX VOTO SZÖVEGEK

Írott kegyesség a Jézus Szíve kultuszban

Jézus Szívének kultusza a legnépszerűbb kultuszáramlatok közé tartozott az 1850-1950 közötti évszázadban a katolikus világban.¹ Ugyan tipikus modern tömegmozgalomról is szó van, e devóciót egyesek egyenesen a szent iratokból eredeztetik. A középkorban már létezett egy zárt, kizárólag klerikusok körében elterjedt Jézus Szíve tisztelet.² Ezúttal sem ezen előzményekről³ sem a kultusz teológiájáról⁴ nem szólok.⁵

Az áhítat a XVII. század végén, Alacoque Margit (1647-1690) francia apáca látomásai és a látomások során Krisztustól kapott ígéretek nyomán kezdi meg páratlan karrierjét. Alacoque Margitnak 1673-1675 között volt a három legfontosabb jelenése. A hagyomány szerint Jézus az emberek szeretetlenségéről panaszkodott Alacoque Margitnak. Ezért lett a modern Jézus Szíve tisztelet központi jellemzője az engesztelés. A szent hagyomány szerint Jézus Alacoque Margitnak *ígéreteket* tett, hogy milyen kegyelmekben részesülnek azok, akik Jézus Szíve tisztelik. Ezek az ígéretek lesznek a hajtóerői a Jézus Szíve tisztelet páratlan karrierjének.

A legnagyobb hatású ígélet az első péntekkel kapcsolatos volt. Eszerint Jézus Alacoque Margitnak második látomásában azt ígérte, hogy akik kilenc egymásután következő hónap első péntekén a bűnbocsánat szentségéhez járulnak és áldoznak, azok nem halnak meg a szentségek nélkül. Ez gyakorlatilag a jó halál kegyelmét jelenti, azaz megmenekülést az elkárhozástól.⁶ Az idősebb generáció körében az első péntek ünnepélése ma is népszerű Magyarországon.

A kultusz terjesztésére laikus vallásos társulatok, confraternitások alapultak már a XVII. században. Legfontosabbak ezek közül a Jézus Szíve társulatok, melyek már a barokk korban megjelentek Magyarországon.⁷ A kultusz igazi népszerűsége azonban a XIX. század közepétől kezdődött, amikor szinte minden

¹ A kutatást a Faludi Ferenc Akadémia támogatta.

² Coreth 1986. 224.

³ Erről pl. Coreth i.m. 224-227.; egy rend, a premontriek esetében, de az Alacoque előtti kultuszról: Schreiber 1940. 181-201.; Richstätter 1924. Mind bőséges további irodalommal.

⁴ A Jézus Szíve kultusz teológiájáról lásd pl. Grillmeier 1948. 332-351.; Delp 1948. 81-84.; Martelet 1995. 79-86.

⁵ A kultúratudományi kutatási lehetőségekhez lásd Pusztai 1998. Jelen írás egy korábbi, idegen nyelvű változata Pusztai 1999.

⁶ A kultuszról a kegyességi irodalom körébe tartozó legjobb összefoglalás: Müller 1944.

⁷ Tüskés-Knapp 1992. 8-37.

egyházközségben kialakulnak a Jézus Szíve társulatok. Ezek már igazi modern tömegmozgalmak, nagy számú résztvevővel az ország minden tájáról, széles társadalmi alappal.

A Jézus Szíve tiszteletét Magyarországon leghatékonyabban terjesztő társulat, a Jézus Szíve Társulat hatalmas sajtótevékenységgel népszerűsítette a kultuszt. Ma még alig van sejtésünk annak a kegyes irodalomnak a méretéről, mely a Jézus Szíve kultusz részeként jött létre. Itt most példaként csak *Bangha Béla: Jézus Szíve nagy ígérete* című munkájára hivatkozom, mely 1914 és 1942 között tíz alkalommal jelent meg, alkalmanként 20, 35 illetve 50 ezer példányban.⁸ (1. kép) A Jézus Szíve tisztelet legbuzgóbb terjesztői számtalanszor hangsúlyozták a 'sajtótápostolkodás' fontosságát. A kor apologetikus, harcias, a „romlott világgal szembeni erőteljes küzdelmet” hirdető kereszténysége úgy gondolta, hogy mennyiségi eszközökkel is küzdeni kell a nem-katolikus sajtó rossz befolyása ellen. A Jézus Szíve kultusz egyik legfontosabb terjesztője, a jezsuita Tóth Mike 1913-ban a következőképpen ír a sajtóról: „Nem fog-e a sajtó magának mindent, de mindent megengedni, de az állam aztán ne merje védeni alattvalóinak legértékesebb javait: becsületét, jó hírét, stb.! Nem fogja-e a rossz sajtó a becsületet rablók bandáját szervezni, védelembe venni?”⁹

A Jézus Szíve tisztelet népszerűsítésére 1861-ben franciául jelent meg a „Jézus Szentséges Szívének Hirnöke”, röviden a „Hirnök” című folyóirat. A lap rövidesen a kultusz legfontosabb információs kiadványává vált, néhány éven belül létrejöttek nemzeti változatai. Magyarországon 1867-ben jelent meg először. A második világháború előtt már több mint 60 nyelven tájékozódhattak a mindenütt azonos szerkezetű lapból a Jézus Szíve tisztelet nemzetközi és hazai fejlődéséről.

A Jézus Szíve kultusz legfontosabb terjesztőjévé váló lap 1867-től 1944-ig működött Magyarországon. Az újság kegyes irodalmat, erkölcsnemesítő történeteket közölt. Emellett rendszeresen beszámolt a Jézus Szíve társulat terjedéséről, ismertette azokat a szándékokat, melyért a Jézus Szíve tisztelők imádkozhattak együtt más országok Hirnökeinek olvasóival. Beszámolt az új Jézus Szíve tiszteletére szentelt templomok, oltárok, szobrok és zászlók felszentelését. A Jézus Szíve kultusz vizsgálatának remek forrása a rendkívül informatív Hirnök. (2. kép)

A továbbiakban a lap egyik rovatát tekintem kutatásom forrásául. A Hirnök utolsó rovata minden számban az ún. „hálanyilatkozatok” voltak. Ezekben íróik nyilvánosan mondanak köszönetet valamely kegyelemért, mely velük történt és melyet Jézus Szívének tulajdonítanak. (3. kép) A lap minden számában 20-30 ilyen közleményt publikáltak, 2-20 sor közötti terjedelemben. A nyilatkozatfolyam több mint 70 éven át, évi 12 alkalommal jelent meg! A forrásanyag rendkívüli méretét úgy érzékeltethetem, hogy óvatos becslés szerint majd 2000 oldalt töltenének meg az egymás mellé fűzött nyilatkozatok. Ezen szövegek mennyi-

⁸ 2. kiad. Bp. 1914., 20 ezer pld., – 3. kiad. Bp. 1914. 35 ezer pld., – 4. kiad. Bp., 1914., 50 ezer pld., – 5. kiad. Bp., 1917., – 7. kiad. Bp., 1927., – 8. kiad. Bp., 1928., – 9. kiad. Bp., én., – 10. kiad. Bp., 1942.

⁹ Tóth 1913. 124-125.

ségére való tekintettel, úgy érzem, vizsgálatra érdemesek és alkalmasak ezek a levélrészletek.¹⁰

Vizsgálatom során nemcsak a hálanyilatkozatokat tanulmányoztam, de az újság több évfolyamát is áttekintettem a kontextus feltárása érdekében. Ebben az írásban az ilyen jellegű szövegek elemzésének módszertana mellett forrásértéküket szeretném bemutatni. Ezen a helyen csak egy részleges ismertetésre van mód, de a hatalmas anyag minden bizonnyal megérne egy alaposabb elemzést. Ezúttal részletes elemzésre az újság három évfolyamának, az 1889, 1909 és 1925-osnak hálanyilatkozatait választottam ki. Ezeket most elemezhető mintának fogadtam el. Egy elemzési egységnek egy hálanyilatkozatot tekintek, amelyek mint az illusztráción is látható, világosan elkülöníthetőek.

Mielőtt a részletes elemzésbe kezdenénk, érdemes végiggondolnunk, vajon forrásaink lehetnek-e ezek az írások. Véleményem szerintem egy alapvető szkepticizmussal vagy mértéktartással kell gondolkodnunk kutatásaink reprezentációs képességéről, mégis tegyük fel, hogy nem a szerkesztő írta e leveleket, hogy bizonyítsa lapja olvasottságát vagy Jézus Szíve tiszteletének hatékonyságát. Mire jók hát ezek a levéltöredékek? Miről beszélnek nekünk és miről nem?

*

Az elemzés során Klaus Krippendorf tartalomelemzési módszerét használom.¹¹ Ezen a helyen a *rendszerek feltárására, trendek elemzésére, indikátorok vizsgálatára* és e szövegek alkotta sajátos *kommunikáció* megismerésére teszek kísérletet.

I. Rendszerek

Először a szövegekben lévő rendszereket szeretném feltárni. Elsőként arra keresek választ, hogyan határozható meg egy elemzett egység, majd azt vizsgálom, hogyan szerveződnek e szövegek és milyen típusaik léteznek.

1. A vizsgált szövegek tulajdonképpen névtől és helytől megfosztott *csonka levélrészletek* egymás mögé sorakoztatva az újság egyes számainak legvégén. Szerkezetüket vizsgálva három alapvető részre bonthatjuk őket. Ez tehát az egységek *alaprendszere*:

1. a származási hely nevének monogramja, ritkán teljes neve [jelölése:
2. a szövegtörzs [.....]
3. monogram, ritkán névtöredék, még ritkábban állapot vagy foglalkozás megjelölése [

¹⁰ Ugyan a Hírnök ma nem jelenik meg magyarul, a hálanyilatkozatok jelensége napjainkban sem ismeretlen. Angolul például thanksgiving a hálanyilatkozatok neve. Napjainkban is jelennek meg például a The Universe vagy a Catholic Times című lapokban Angliában. Az olvasói levelek némileg hasonló forrásanyag, elemzésükhöz lásd Tunstall 1977. 205-248.

¹¹ Krippendorf 1995.

„Arad – Hála, dicsőség és imádás mindörökké Jézus legszentebb Szívének, hogy egy méltatlan gyermekének könyörgését meghallgatta. – L. M.”¹²

Ezen alaprendszer 1. és 3. pontjai, vagyis a származási helyre és az íróra utaló jelzések egyfajta hitelesítő keretként fogják közre a szövegtörzset.

2. A rendszer-szintű elemzés második lépéseként a szövegtörzset kell további elemzés alá vonni.¹³ *Patternjeinek* elemzésével felállíthatunk egy a szövegtörzsre vonatkoztatott logikai alapstruktúrát:

- a) a hála/köszönet mondása [jelölése: ☐
- b) mennyei hatalomnak [.....]
- c) kegyelemért [☐

„Arad – Hála, dicsőség és imádás mindörökké Jézus legszentebb Szívének, hogy egy méltatlan gyermekének könyörgését meghallgatta. – L. M.”¹⁴

Ezen alapstruktúra különböző részei hosszabb és bonyolultabb szövegek esetében egyfajta érvelési rendként bizonyítják az égi kegyelem hatását.

3. A rendszer-szintű elemzés harmadik lépése a *kommunikációs standardok* meghatározása. A szövegeket alaptípusokra lehet bontani az előbb bemutatott részek kidolgozottsága, egymással való logikai kapcsolata alapján. Három *alaptípust* különítettem el a szövegekből:

- a) rövid, feliratszerű
- b) sztereotip
- c) hétköznapi csoda narratívok

a) rövid, feliratszerű szövegek:

„H – Hála, dicsőség Jézusnak, többszörös veszedelemben segítségéért. – K.-né”¹⁵

„P. – A bolds. Szűz közbenjárásának tulajdonítom, hogy családom egyik férfi tagja bátorságot nyert az élet nehézségeinek leküzdésére. – K. A.”¹⁶

Olyan szövegekről van szó, melyek gyakran nem is Jézus Szívét, sőt nem is Jézust magasztalják, pusztán köszönetet mondanak valamiért, felhasználják a nyilvános bizonyásgtétel lehetőségét. Az itt idézett első szöveg esetében meg kell jegyeznünk, hogy az nagyban hasonlít a templomi hátatáblákhoz: nem teljes mondat, semmilyen részletet nem tudunk meg.

¹² Jézus Szíve Hirnöke 1909. 158/4.

¹³ Krippendorf 1995. 37.

¹⁴ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 158/4.

¹⁵ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 158/8.

¹⁶ Jézus Szíve Hirnöke 1905. 125/7.

b) sztereotip szövegek:

„T. – Kedves kötelességemnek teszek eleget, midőn régen tett ígéretem szerint nyilván mondok hálát és dicséretet Jézus legszentségesebb Szívének, hogy nagy szükségemben meghallgatni kegyeskedett. – K. M.”¹⁷

A sztereotipnak nevezett csoport a legnagyobb, ezek alkotják az évi két-háromezred szöveg gerincét. Bizonyos mennyiségi trendek elemezhetők ezek alapján, de nem tudjuk meg ki, honnan, miért mond köszönetet. E szövegek esetében a szövegtörzs minden részlete megvan egy bővített mondatban, mégis limitáltak elemzési lehetőségeink.

c) hétköznapi csoda narratívok¹⁸

A harmadik csoportba sorolt szövegek a teljes adatmennyiség egyötödét-egyötödedét képezik. Ezek a történetek részletezőbbek, pontosan megismerjük, hogy miért mond köszönetet a szöveg írója. Ezek természetesen a kutatás számára a legérdekesebbek, hiszen pontosan feltárható belőlük e szövegek szerkezete. Így az is, hogy egy-egy hálára készítő esetet, mindennapi csodát hogyan fogalmaz és szerkeszt meg a szöveg írója.

Ezen a szövegen figyelhetjük meg a csoda narratívok struktúráját, mely az alapstruktúra szabadon bővíthető/bővülő formája:

1. már földi hatalom nem segíthet [jelölése: ___]
2. erre Jézus Szívéhez imádkoznak és beváltható fogadalmakat tesznek [.....]
3. a probléma megoldódik [___]
4. megköszönik és beváltják fogadalmukat: hálájukat nyilvánosan közzéteszik [—]

„Jb – Növendékeim egyike oly súlyos beteg lett, hogy fölgögyüléséhez úgyszólván semmi reményt sem táplálhattam; annál kevésbé nem, mivel az orvos nyilatkozata és eljárása sem jogosított rá. Azonban minél inkább csökkent az emberi tudományba vetett bizalmam, azon mértékben nőtt reményem, hogy Jézus szents. Szíve meg fogja gyógyítani jó kis leányomat. Buzgó imádságra és bizalomra serkentvén többi tanítványaimat, sz. kilenczedet kezdtem velük e kegyes Szívhez, s azon ígéretet tettem, hogy kérésünk meghallgatását és hálánkat a „Hirnök”ben fogom közzétenni. Most tehát örömtelt szívvel teljesítem ígéretemet s forró hálát és köszönetet mondok kis tanítványaim nevében is ez irgalmas Szívnek, mert kérésünket meghallgatni méltóztatott. Kis növendékem rövid idő alatt tökéletesen fölépült. – Egy tanítónő”¹⁹

Elemzésünk tárgya ezúttal tehát a szövegtörzs, ahol a jó elkülöníthető strukturális elemeket igyekszem bemutatni. Amint látható az egyes strukturális elemek sorrendisége változó is lehet. A logikai kapcsolat ettől függetlenül fennmarad.

E szerkezetet még mindig csak egy alapstruktúra.²⁰ Számos egyéb elem variálhatja még. A legfontosabb kiegészítő *pattern* az úgynevezett ‘Isten bosszúja’ elem. Ezekben az esetekben a fogadalmát nem teljesítő (legtöbbször hálát nem közlő)

¹⁷ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 158/5.

¹⁸ Párhuzamként lásd Bennett 1985. 87-97.

¹⁹ Jézus Szíve Hirnöke 1889. 28/3.

²⁰ A narratívok belső szerkezetének elemzéséhez lásd Bennett 1984. 79-87.

egyén Isten intését véli felfedezni bizonyos bajban, gondban és gyorsan végzi el a megállapodás másik felét: mond köszönetet. Azaz mintha Isten csapással figyelmeztetné, hogy elfelejtette teljesíteni az alkut. A cselekvés ezen logikája mögött a népi vallásosság *do ut des* (adok hogy adj) elvét figyelhetjük meg.

„E. – Valakinek megígértem a köszönetnyilvánítást, hogy Jézus szentséges Szívéhez tartott kilenczed után meghallgatásban részesült; azóta elmúlt 2 hónap, ígéretem beváltását egyre halogattam, most ugyanazon bajba kerültem, melyből az illető kiszabadult. Méltó büntetésnek tekintem hanyagságomért: sietek hát Jézus szents. Szívének irgalmát hirdetni és remélem jómagamon is tapasztalom majd isteni kegyességét. – M.”²¹

Egy másik megemlíthető pattern a mediátor, közbenjáró szentek említése. A következő szövegben minden előbb felsorolt strukturális elem megjelenik:

„J. – Körülbelül tíz év előtt oly borzasztó fejbaj lepett meg, melyből való felgyógyulásomhoz a legügyesebbeknek ismert orvosok sem adtak reményt. ... hivatásomnak is betegségem áldozatául kellett esnie, ... Egy fél évi gondos gyógykezelés látszólag segített rajtam; a súlyos baj egészen elmaradt. Ekkor végtelen öröömre ismét a szerzetbe térhettem vissza. De ki írja le, mily lesújtó volt reám nézve, midőn vagy öt év múlva az említett betegség ismét egész borzasztóságában előtűnt. Most látván a földi orvosok tehetetlenségét, nem földi, hanem égi orvosunkhoz, ... folyamodtam segítségért; s örök hála érte nem csatlakoztam reményemben, nem szégyenültem meg, – e jószágos Szív segített rajtam. Néhány kilenczed elvégzése után, ... tettem azon ígéretet, mely szerint meghallgattatásomat a „Hirnök”-ben közzéteszem : betegségem minden tüneteivel együtt egészen elmúlt s én akadálytalanul folytathatom és végezhetem most is sz. hivatásom köteleit. ... Talán hálám késleltetésének büntetéséül az utóbbi évben betegség előjeleit kezdém érezni. ... Megemlékezvén a fent említett kegyes orvorról (ti. Jézus Szíve), kértem, ne vonja meg tőlem ezúttal sem segedelmét. ... hogy megmutassa, hogy irgalma nagyobb szolgálója háládatlanságánál, ez esetben is meghallgatta imádságomat; a láz és köhögés elmúlt. ... Hála, dicsőség és dicséret legyen örökké a szents. Szívnek ... Hasonlóképpen hála és köszönet legyen az irgalom Anyjának, a bold. szűz Máriának és pártfogómnak, sz. Józsefnek,... – egy irg. nővér”²²

Külön figyelmet érdemel az, ha sajátos szentkultuszt tudunk feltárni a pat-
ternek elemzésével. Egy múlt század végi szöveg lezárása például így hangzik:

„... Forró hála és köszönet Jézus szents. Szívének, a bold. Szűz Máriának, dicsőséges sz. Józsefnek, sz. Anna, sz. Joachimnak, sz. Péter és Pál apostoloknak, Liguori sz. Alfonznak, Borromei sz. Károlynak, Gábor főangyalnak, számos védőszenteimnek, sz. Őrzőangyalom- és minden sz. Angyaloknak, a szenvedő Lelkeknek, végre sz. Longinnak ...”²³

A szövegek legtöbbször többi olvasónak szólnak és épp ezért a tanúságtétel jellegük emelkedik ki. Egy kis hányad azonban Jézussal való direkt kommunikáció, Jézus egyes szám első személyű megszólítása:

²¹ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 269/5.

²² Jézus Szíve Hirnöke 1889. 26/2.

²³ Jézus Szíve Hirnöke 1889. 275/5.

„Gy. – Légy ezerszer áldva és imádvá Jézusunk legszentebb Szíve, hogy meghallgattál és gyermekemmel együtt megsegítettél. Benned bízva, kérlek, kis fiamat légy kegyes megtartani, hogy őt a Te szolgáddá nevelhessem. – Sz. F.”²⁴

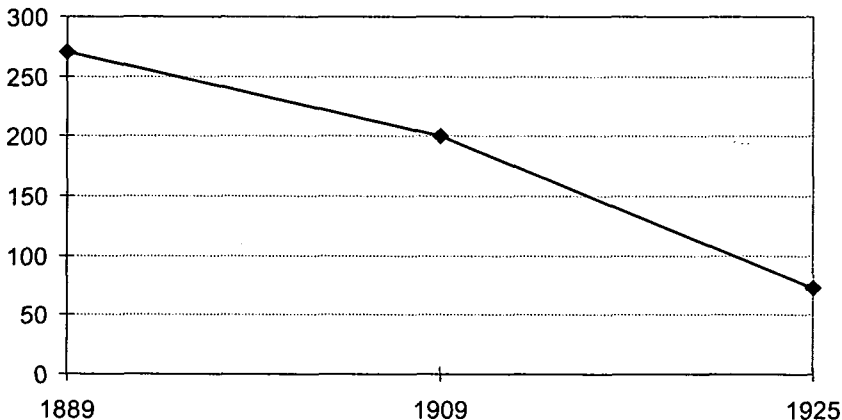
„M. – Édes Jézus, Te, ki ez ideig mindig kegyesen meghallgattad kérésemet, bocsásd meg kérlek hálátlan lányod mulasztását ígéretének beváltásában s fogadd ezúttal bánatos szívből háláját azon jószágodért, mellyel a múlt tanévben tanítványaival együtt oly bőségesen elhalmoztad. Legyen érte áldva sz. Szíved. Ne hagyd magára a jövőben sem hű tisztelőd, ki csakis benned helyezi minden bizalmát. – C. nővér”²⁵

II. Trendek

Az elemzés második szintje a rendszerszemléletű megközelítés legrégebbi eljárása, a *trendek extrapolációja*. A hatalmas anyag egy kisebb mintájának elemzésekor ez talán a legfontosabb eljárás. A következőkben a mintául kiválasztott három év szövegeit mennyiségi módon elemzem.

1. A szövegek száma

Elsőként a szövegek mennyiségét vizsgáltam. A vizsgált három év adatai szerint fokozatosan csökkent a szövegek száma, egyre kevesebben mondtak köszönetet ezen a módon. Ugyan pontos adatom nincs, de megfigyelésem szerint az ideálisnak tartott, átlagos szövegek hossza is egyre csökkent. Eközben a Hirnök terjedelme is csökkent, mely a kultusz vezető lapjából egyre inkább egygyé vált a Jézus Szíve tiszteletét terjesztő lapoknak. A 20-as évekre a Jézus Szíve tisztelet legfontosabb lapja A Szív lett. (1. tábla)

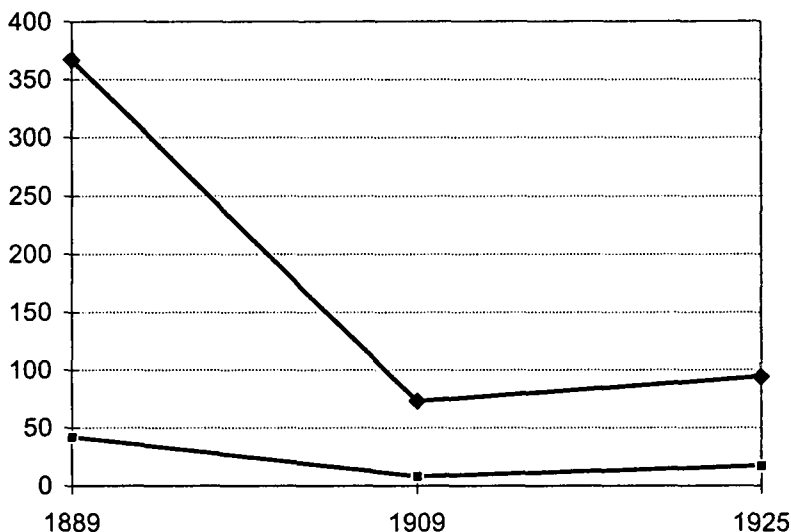
1. tábla A szövegek számának csökkenése

²⁴ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 31/7.

²⁵ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 158/2.

2. A szentkultusz változásai

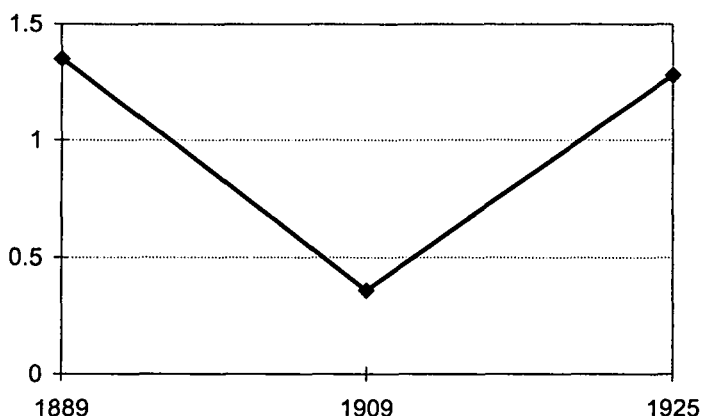
A trendek vizsgálatának legérdekesebb eredményét a közbenjáró szentek kultuszának vizsgálata hozta. Alapvető változásokat észlelhetünk itt is. Indikatív változónak tartom ezt, azaz úgy érzem további következtetésekre ad lehetőséget a szentek számának változása. Ha a kor szekularizációs tendenciáira gondolunk nem meglepő, hogy van egy alapvető csökkenés a szentek számában. (2. tábla)

2. tábla Az egyes években említett szentek abszolút száma és sokfélesége

A XIX. század végi viszonylag tagolt és jelentős szentkultusz után a századfordulót követően mélypontra esik vissza a szentek segítségül hívása. Némi emelkedés tapasztalható az 1920-as években. Hasonló a helyzet, ha a *szentek sokféleségét* vizsgáljuk. A majd félszáz szentet segítségül hívó XIX. század után a századfordulón alig tűnnek fel más szentek a szövegekben, mint Szűz Mária, Szent József és Páduai Szent Antal. Némi emelkedés, tagolódás tapasztalható itt is az 1920-as években.

Egy további elemzési módszer azonban olyan folyamatokat tár fel, melyek valóban meglepőek és árnyalják a meglehetősen felszínes 'elszentelenedés' megállapítást, valamifajta 'általános szekularizáció' mellékhatásának tételét. A köszönet mondás ilyen módja valóban veszít népszerűségéből a tanulmányozott időszak során, ha azonban a szövegek számára vetítjük a segítségül hívott szentek számát, vagyis a szentek *relatív gyakoriságát* vizsgáljuk egészen meglepő felfedezést tehetünk. (3. tábla)

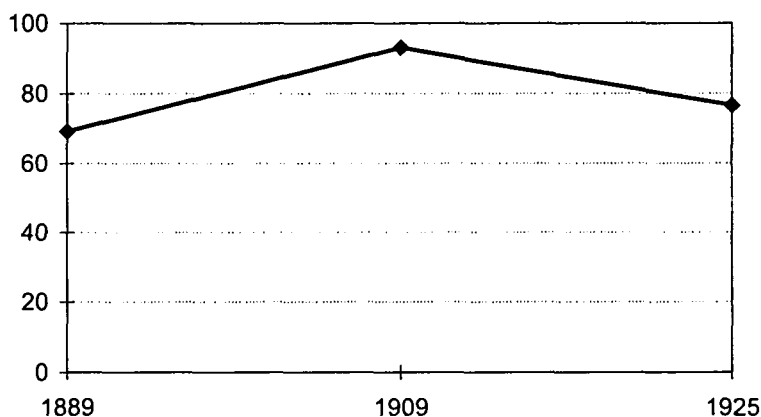
3. tábla Az említett szentek egy szövegegységre eső átlagos száma

Amint látható a múlt század végén átlag nagyjából 1 szentet említettek minden szövegben. A századfordulót követő években a korábbihoz képest 30 %-ra csökken a segítségül hívott szentek aránya, a szövegek félénél is kevesebben fordul elő valamely szent említése. Viszont az 1920-as években ismét az előző század végi nagyobb gyakoriság áll vissza. Tehát csökken ugyan a szövegek száma, de a kevés szövegben ismét a korábbi arányban hívnak segítségül szenteket. A századfordulókör egy komoly hullámvölgyet, egyfajta 'elszentelenedési folyamatot' figyelhetünk meg.

A jelenség annyira meglepő, hogy a folyamatok biztos elemzésére a századforduló körüli évekből és az 1920-as évekből is kiválasztottam egy-egy kontrollévet és elemeztem e szempontok szerint. Ezek alátámasztották az imént leírt folyamatokat.

A jelenség magyarázatára a szentek konkrét összetételének változása derít fényt. A XIX. század végén rendkívül tagolt szentkultuszt tükröznek vissza a szövegek. A segítségül hívott szentek változatossága sejteti, hogy egyénenként, tájanként és 'csapásonként' különböző szentekhez fordulhatott a kor embere. A századforduló utáni évekre eltűnnek a múlt század szentjei, a rendkívül tagolt szentkultusz megszűnik. Az 1920-as évek – a szövegek számának folyamatos csökkenése mellett – a szentek kultuszának újraéledését mutatja. Ismét legalább egy szenthez fordulnak Jézus Szíve mellett az egyes szövegekben.

A századforduló köszönetet mondóinak egysíkú, sablonosodó szentkultuszára utal a három legfontosabb szent, Szűz Mária, Szent József és Szent Antal arányának alakulása is. A korábbi 66% körülről ekkor 88-93%-ra nő ezek aránya. Vagyis a századforduló körüli évek a kevés idézett szent döntő része közülük került ki. Szerepük általánosodott, minden bajban-gondban, minden élet-helyzetben ők voltak a pártfogók. (4. tábla)

4. tábla A három legfontosabb szent aránya a szövegekben említett szentek között

Az igazi tanulságot azonban a XIX. század végének és a XX. század 20-as éveinek az összehasonlítása nyújtja. Ha a két csúcspontot összehasonlítjuk, feltűnik a szentek összetételének átalakulása. A XIX. század végi szentek közül csak a legfontosabbak maradnak meg a XX. század 20-as éveire. Azok melyek a századforduló körüli 'szenttelen' években is jelen voltak. Az 1920-as években azonban ezek mellé új, korábban nem tisztelt szentek kerülnek. Ilyen a modern kor egyik legjellegzetesebb szentje, Szent Júdás Tádé, aki a lehetetlen helyzetekben segíthet. A XX. század pedig gondoskodott reménytelen helyzetekről, nem véletlen hát felívelő kultusza. Ebben az időben jelennek meg templomi szobrai, képei. A szövegekben feltűnik a XIX. század elején élt és a magyar Széchenyi Ferencre nagy hatást gyakorló Hofbauer Szent Kelemennek, Bécs apostolának kultusza. Hirtelen, de rögtön nagy számban jelenik meg Kis Szent Teréz, a modern kor egyik legkedveltebb szentje. Szobra éppen ezekben az évtizedekben jelenik meg a katolikus templomokban. Feltűnik az 1865-ben elhunyt Barat Szent Magdolna Zsófia, a Szent Szív Társaság – Sacré Coeur alapítója is a szövegekben. Eltűnik viszont nyom nélkül az egykor jelentős Órangyalok illetve a védőszentek, a tisztító tűzben szenvedő lelkek kultusza.

3. Az intenciók

A trendek elemzésénél a szövegek *intenciója* külön figyelmet érdemel. A három vizsgált év adatai alapján úgy tűnik, az egyre csökkenő számú szöveg ellenére az esetek mintegy felében van pontos információnk arról, miért is írják e szövegeket. A többi esetben homályos hivatkozásokat kapunk csak, mint például „kéreéseimet meghallgatta”, „könyörgéseimet meghallgatta”. Néha világos, hogy az egyén valami kellemetlen helyzetből való menekülést köszön Jézus Szívének: „két nehéz dologban”, „egy kínos ügyben megsegített”, „nagy szerencsétlenségtől megmentett”, „kínos helyzetből kiségett”; máskor a segítségeket köszöni

meg: „sok jótéteményben részesített”, „annyi fontos ügyemben meghallgatott”, „többévi imádságaimat meghallgatta”.

Az ismert okok között messze a betegségekből való felgyógyulás a legfontosabb, az ismert eseteknek körülbelül fele ilyen. A betegségek magas aránya természetesen érthető, hiszen mindig is ez volt az a terület, mely hálára illetve segítségkérésre ösztönözte a hívő embert. Ezt a tanulmányokkal összefüggő köszönetek követik. Általában egy-egy sikeres vizsga ad okot a köszönetre, legtöbbször záróvizsga. Ritkább viszont a tanulmányok egészéért való köszönetmondás. Jól azonosítható még az állás elnyeréséért, anyagi problémákon való túljutásért, hivatás megtalálásáért illetve más megtéréséért mondott hála. Ezekhez hasonlóan csekély, mindössze 2-4 százaléka az ismert okoknak a jó haláláért érzett hála, azaz, ha a nyilatkozat írója azt köszöni meg, hogy rokona, ismerőse a szentségeket véve hunyt el és így a katolikus tanítás szerint nem fog elkárhozni. Az alacsony arány azért meglepő, mert kezdetben ez volt a Jézus Szíve kultusz központi hajtóereje.

A világiás kérések kapcsán meg kell említenünk egy sajátos vonását a Jézus Szíve Hirnökében közzétett hála nyilatkozatoknak. A nyelvi reprezentációk elemzése alapján egy sajátos kognitív „térkép” bontakozik ki a kor hívójéről: az ellenséges világban nehéz kötelességteljesítés közben is példát mutató, kis közösségeibe kapaszkodó katolikus ideálját közvetítik ezek a szövegek. Nem véletlen ennek nyomán, hogy a kor katolikusa néha más sikertelenségét, bukását, balsikerét, vereségét ünnepli, azért ad hálát. Például: „A szent Szívnek ezer hála és forró köszönet egy pör megnyeréséért. – Tanítónő”.²⁶ A hála nyilatkozatok furcsa tartalma jól jelzi ez a kor tömegaggályos, apologetikus, harcias kereszténységének gondolkodását. Le Brun hívja fel a figyelmet arra, hogy Alacoque Margit írásaiban első olvasásra feltűnik az ún. ‘monarchista szókincs’. Alacoque Margit látomásaiban ‘igényelt, elvárt’ a hitetlenség, hisz csak így lehet helyreállítani Isten tiszteletét, amely a Jézus Szíve kultusz célja. A látomásokban megjelenő Krisztus és az emberek kapcsolata a monarcháéhoz hasonló. Ő és hívei mindig győzedelmeskednek az ellenfeleken, például azokon akik a Jézus Szíve kultusz ellen ágálnak. A Jézus Szíve kultusz ezen polemikus jellege miatt válhatott a kultusz az 1871-es német győzelem után Franciaországban nemzeti jelgév. 1891-ban a párizsi Montmartre-on épült fel a Jézus Szíve tiszteletére szentelt bazilika. Hasonlóan erős politikai háttérrel kapott ez az áhítat 1918 után Németországban és 1940 után Franciaországban.²⁷

III. Indikátorok

A tartomelemzés elvei szerint bizonyos nyelvi adatok jelenléte nem nyelvi jelenséget indikál. Itt most azt emeljük ki, ahogyan a szövegek egy jelentős részében utalnak a nyilvános közzététel megfogadására: „ígéretemhez híven, nyilván-

²⁶ Jézus Szíve Hirnöke 1909. 127/6.

²⁷ Le Brun 1971. 42.

nosan mondok hálát” vagy „régí fogadásunknak teszünk eleget, midőn hálát mondunk”. Mi a szerepe a nyilvános köszönet hangsúlyozásának?

A környező világgal való kommunikáció ezen módja számos funkciót lát el véleményem szerint. Elsődleges funkciója a bizonyítási szándék, hasonló a protestáns egyházak tanúságtételeire. A megformált beszámoló a kegyelemről a közösség számára a bizonyosság, a megerősítés. Fontos szerepe van a diskurzus fenntartásában is. Jól tükrözik ezt a következő idézetek: „Ezennel felhívom mindazokat, kik testileg, de főleg lelkileg szenvednek, forduljanak Jézus Szívéhez.” És fenn is marad a diskurzus: „...kimondhatatlan győtrelem tartotta fogva szívemet. Ekkor eszembe jutott a sok eset a „Hírnök”-ben, hogy miként segített Jézus szents. Szíve a hozzám folyamodókon! Én is ... ígéretet tettem, hogy kérésem ... meghallgatását a szents. Szív „Hírnöke”-ben közlendem.”²⁸ (kiemelés a szerzőtől) „A többi látogatók között jött egy asszonyság, ki megismertette velem a Jézus sz. Szívéhez való szent kilencedet és hozott olvasni „Hírnök”-öt, melyben olvastam, hogy mily hatatos szer Jézus szents. Szívéhez sz. kilencedet végezni...”²⁹

Jézus Szíve tisztelői meghallgatásért könyörögve sajátos, a modern korra jellemző fogadalmakat tettek. A leggyakoribb fogadalom a nyilvános hálaadás, melynek a funkciójáról az imént szoltam. Ezek egyike az a fogadalom, amely szerint kérés meghallgatása esetén megrendelik a Hírnököt. Ez egyben segíti a köszönet-mondás diskurzus fennmaradását. „Ezelőtt néhány hóval azon ígéretet tettem Jézus legsz. Szívének, hogy ha egy kérésemet meghallgatja, Jézus legsz. Szívének Hírnökét fogom megrendelni.”³⁰

*

Vissza kell utalnom előadásom címére: ezek tehát az *ex-voto* szövegek. Eredetük, felszínes és rejtett céljuk, szerkezetük úgy tűnik nagyon hasonlít a „megfestett történetekre”, az *ex-voto* képekre. A fentiek alapján úgy vélem nem egyszerű formai hasonlóságot állapíthatunk meg az *ex voto* képekkel, de e szövegek szerkesztése, belső logikája is hasonló. A bajba jutott ember felett vigyázó égi hatalom olyan csodát művel vele, mely hitre sarkall és ezért közlendő.

Igazat kell adnunk Krippendorfnak, aki a kommunikációt egyfajta ragasztóhoz hasonlítja. A társadalom és annak közösségeinek léteéhez valóban szükség van a rendszeres és szabványosított kommunikációra. A kommunikáció léte megerősíti annak szabályait. Intézményi kontextusban a mondás aktusa sokkal fontosabb, mint az, ki mit mond. Nem véletlen, hogy az üzeneteknek mindössze felénél tudunk többet az okról, minthogy „kérésemet meghallgatta”, „könyörgésemet meghallgatta”, „kellemetlen dologtól, szerencsétlenségtől mentett meg”.

El kell ismernünk, e szövegek alapján nem tudunk az egyes egyén vallásosságára következtetni, hiszen e levelek legtöbbször nagyon kevés támpontot nyújtanak azzal kapcsolatban, ki is írta őket és hol. Kiderül viszont sokszor, milyen életállapotban írta az egyén ezeket. Az általános köszönetmondások mellett

²⁸ Jézus Szíve Hírnöke 1889. 58/1.

²⁹ Jézus Szíve Hírnöke 1889. 254/2.

³⁰ Jézus Szíve Hírnöke 1889. 59/1.

számos alkalommal Jézus Szíve egy konkrét krízishelyzetben segített tisztelőjének. Megtudhatjuk, mik is voltak ezek a krízisek a kor embere számára és hogyan lehet ezeket legyűrni. Megismerhetjük a „köszönetet mondó szövegek” szerkezetét, melyet a nyilvános publikálás példaadó ereje alakított ki. Megfigyelhetjük azt is, miért érzik fontosnak a kor katolikusai, hogy nyilvánosan köszönjék meg az őket ért kegyelmet. Információt szerezhetünk a kor szentkultúrájáról is ezen szövegek részletes elemzésével.

Mindezen korlátok felsorolása után meg kell említenem, hogy nem zárhatjuk ki, valahol léteznek a szerkesztőhöz írt teljes levelek a teljes élettörténetekkel, melyek elemzése sokkal több tanúságot hozhat. De ezt kideríteni a további kutatás feladata.

Irodalom

BENNETT, Gillian

1984 Women's personal experience stories of encounters with the supernatural. Truth as an aspect of storytelling. *Arv* 79-87.

1985 Heavenly Protection and Family Unity: The Concept of the Revenant among Elderly Urban Women. *Folklore* 87-97.

CORETH, Anna

1986 Voraussetzungen zur Aufnahme der „neue“ Herz-Jesu-Verehrung in Österreich vor 1700. In: K. AMON et al. (hrsg.): *Ecclesia peregrinans*. Josef Lenzenweger zum 70. Geburtstag. Wien 223-237.

DELP, Alfred

1948 Cor Jesu. Ein heilsgeschichtliche Betrachtung. Geist und Leben. *Zeitschrift für Ascese und Mystik*. 1948/06. 81-84.

GRILLMEIER, Alois

1948 Theologia Cordis. Geist und Leben. *Zeitschrift für Ascese und Mystik*. 1948/10. pp. 332-351.

KRIPPENDORF, Klaus

1995 *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi, Budapest.

LE BRUN, Jacques

1971 Politics and Spirituality: The Devotion to the Sacred Heart. In: Ch. DUQUOC (ed.): *The Concrete Christian Life*. New York, Herder & Herder, 29-44.

MARTELET, Gustave

1995 „A bárány, aki a világ teremtése előtt kiválasztatott.” – A Jézus Szíve-tisztelet teológiájához. *Teológia* 1995/2. 79-86.

MÜLLER Lajos

1944 *A Jézus Szíve tisztelet története*. Korda, Budapest.

PUSZTAI Bertalan

1998 Egy 19-20. századi vallásos tömegmozgalom, a Jézus Szíve kultusz. *Néprajz és Nyelvtudomány* vol. 39. 57-71.

- 1999 Ex voto texts. Written Devotion in the Cult of the Sacred Heart of Jesus. In: BARNA, Gábor (ed.): *Religious Movements and Communities in the 19th-20th Century*. Szeged, 63-79.
- RICHSTÄTTER, K.
1924 *Die Herz-Jesu Verehrung des deutschen Mittelalters*. München.
- SCHREIBER, Georg
1940 Prämonstratensische Frömmigkeit und die Anfänge des Herz-Jesu-Gedankens. *Zeitschrift für katholische Theologie*, 181-201.
- TÓTH Mike
1913 Szabad sajtó a szabad államban. *Jézus Szíve Hirnöke* 1913. 124-125.
- TUNSTALL, Jeremy
1977 Letters to the Editor. In: BOYD-BARRETT, Oliver – SEYMOUR-URE, Colin – TUNSTALL, Jeremy (ed.): *Studies on the Press*. London, 205-248.
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva
1992 Vallásos társulatok Magyarországon a 17-18. században. *Néprajzi Látóhatár* 1992/3-4. 8-37.

Pusztai, Bertalan

Ex voto texts Written Devotion in the Cult of the Sacred Heart of Jesus

The cult of the Sacred Heart of Jesus was one of the most popular devotion among Catholics between 1850 and 1950. The devotion set off on its unrivalling career at the end of the 17th century encouraged by a French nun's, Margaret Alacoque's, visions and promises she got from Jesus. The cult gained its real popularity in the middle of the 19th century when local organisations were formed in almost every parish. The Confraternity of the Sacred Heart of Jesus was most efficient to propagate the cult with a widespread press activity. To popularise the cult of the Sacred Heart of Jesus in 1861 a newsletter was published in France, called the Messenger of the Sacred Heart of Jesus. This developed into a group of publications: before WW II Messengers were published on more than 60 languages. The Messenger, the most efficient propagator of the cult in Hungary was active between 1867 and 1944. The final column in every issue was the so-called 'thanksgiving texts'. Here the believers gave thank publicly for a grace which happened to them and they assigned to the help of the Sacred Heart of Jesus. On the basis of their quantity the author considers these letter fragments as suitable for investigation. Hereby he has chosen the thanksgiving texts of the years 1889, 1909 and 1925 for deeper analysis. In the course of the analysis the content analysis methodology developed by Klaus Krippendorf was used. In this paper the author would like to explore the systems of the texts, the trends and analyse the communication created by these texts.

1. kép Banga Béla munkájának címlapja

2. kép A Hirnök egy számának címlapja